

6. Кузьмина Е.Е. Семантика изображения на серебряном диске и некоторые вопросы интерпретации Амударьинского клада. // Искусство Востока и античности. – М. – 1977 – С. 20-21

7. Ключко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скиф'янок // Археологія – 1986 - № 56 – С. 14-24

Лесков О. Скарби курганів Херсонщини. – К. – 1974 – с. 63, рис. 50

Ильинская В.А. Скифы Днепроовского Лесостепного Левобережья. – К. – 1968 – С. 138, табл. VIII

8. Полин С.В., Кубышев А.И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). – К. – 1977 – С. 24-26, рис. 19 (14-15)

9. Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык (Скифский царский курган IV в. до н.э.) – К. – 1991 – С. 208 (кат. 136)

10. Бессонова С.С. Указ. соч., с. 75

Ключко Л.С.

м. Київ, Музей історичних коштовностей України

Васіна З.О.

м. Київ, Ін-т мистецтвознавства,
фольклористики та етнології НАНУ

ВБРАННЯ КІММЕРІЙЦІВ

(за зображеннями та археологічними джерелами)

Дослідження різних категорій культури давніх етносів допомагає виявити важливі аспекти історичного розвитку суспільства: рівень виробництва і технології, характер соціальних відносин та вірувань, художні традиції та естетичні принципи.

Вбрання легендарних кіммерійців – перших кочовиків у Східній Європі вже розглядали науковці та пропонували різні варіанти реконструкцій одягу, хоча й не обґрунтовували їх [1]. Отже, варто ще раз звернутися до теми, тому що поза увагою дослідників залишилися деякі джерела, за якими можна відтворити різні елементи костюма.

Реконструкція, тобто, відновлення форми, способів виготовлення, декора компонентів убрання на підставі аналізу зображень, писемних свідчень, а також археологічних матеріалів - найбільш важливий (і, як свідчить досвід, результативний, а інколи і єдиний) метод вивчення давнього костюма. Він (тобто метод) збігається з такою гносеологічною категорією, як моделювання: перенесення

vz.

Рис. 1

Рис. 2

Табл. I.

1. Фрагмент Німрудського рельєфа з зображенням вершників
2. Зображення стрільців на етрусській вазі.
3. Образи ассирійських воїнів на рельєфі з Німруда.

Табл. II

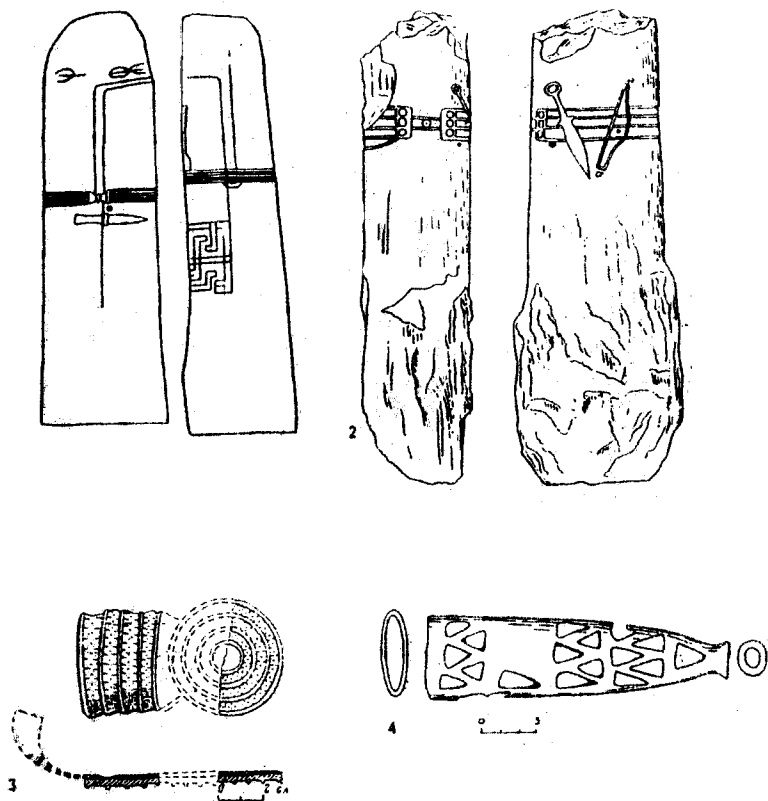

Табл. II

1. Стелла кіммерійського часу з кургану поблизу с. Белоградец
2. Стелла з кіммерійського поховання поблизу с. Цілинне (Крим)
3. Кістяна пряжка від поясу з поховання поблизу с. Велика Олександрівка (Херсонська обл.)
4. Бронзовий наконечник пояса з кургану 5 (п. 1) поблизу с. Суворово (Одеська обл.)

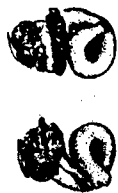
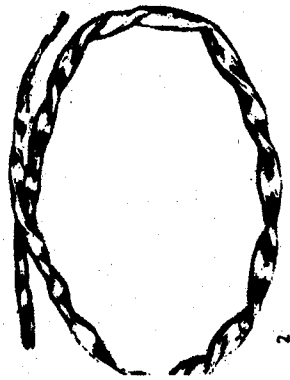

Табл. III

Прикраси з поховань киммерійців

1. Золота стрічка з кургану поблизу с. Єнджа
2. Гривна з золотого стрижня (курган поблизу с. Вільшана Черкаської обл.)
3. Підвіски з кургану 16 (п. 3) поблизу с. Цілинне (Крим)
4. Серезжа з кургану Висока Могила (Запорізька обл.)
5. Пара підвісок з к. 2 (п. 8) поблизу с. Чечелівка (Кіровоградська обл.)

Табл. IV

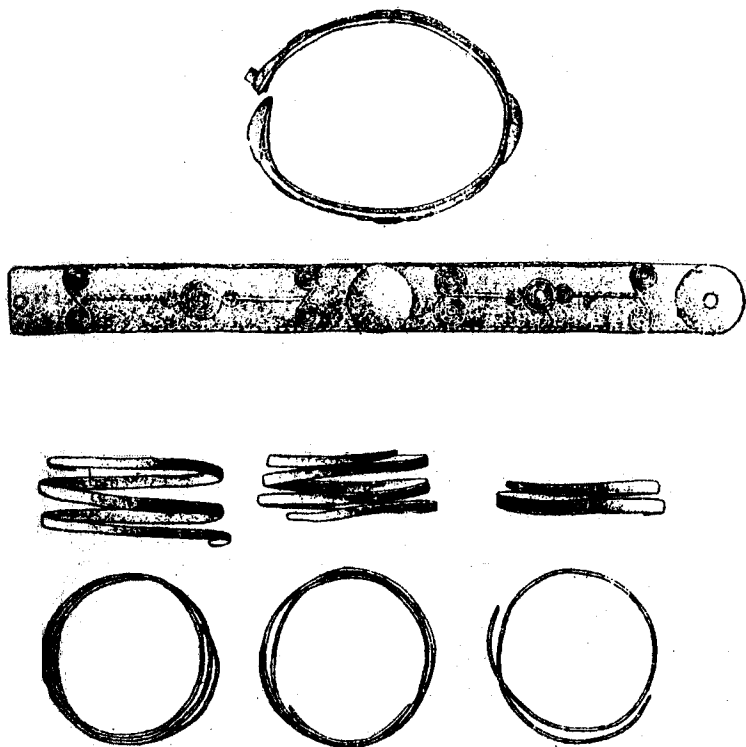

Табл. IV

Браслети, знайдені на суботівському городищі

1. Пластинчастий браслет з рельєфним візерунком
2. Спіралеподібні браслети.

характеристик одного об'єкта чи явища на інший з метою визначення його особливостей, перевірки достовірності гіпотез.

Писемні джерела не подають відомостей про одяг представників племен, котрі увійшли в історію під іменем кіммерійців. Але пам'ятки образотворчого мистецтва: саркофаг із Клазомен, малюнки на етрусських вазах VI ст. до н.е., рельєф з Німруда (IX ст. до н.е. – час правління Ашшурнасірпала) – дозволяють уявити зовнішній вигляд войовничих кіннотників - вихідців із степів Північного Причорномор'я [2]. Видатний скіфолог В.А.Іллінська, аналізуючи витвори давніх митців, дійшла висновку, що вершники у гостроверхих головних уборах (наприклад, на етрусській вазі) - це скіфи під час передньоазіатських походів. Її погляди ми не відкидаємо повністю: цілком імовірно, що перед нами узагальнений "портрет" номада. Адже, судячи з писемних джерел, в передньоазіатських та середземноморських країнах кіммерійців і скіфів не розрізняли, особливо, коли минуло вже два століття.

Найбільше інформації, на наш погляд, можна одержати, вивчаючи образи Німрудського рельєфа, адже його було створено, як мовиться, "по гарячих слідах" військових дій кіммерійців (Табл.І,1). Відомий вчений Т. Сулімірський, досліджуючи його, відмічав, що, судячи з одягу, озброєння, спорядження коней, ми бачимо степових кочовиків [3]

У сюжетах, які ми розглядаємо, номади змальовані з дотриманням "законів жанру", тобто з різною мірою достовірності та деталізації. Античні вазописці завжди підкреслювали конусоподібну форму головних уборів: у деяких випадках вони дуже високі (мабуть, перебільшено) (Табл.І,2). Можливо, гострокутні шапки – характерна деталь убрання, властива кіммерійцям, тому у зображеннях застосовано художній прийом гіперболізації для "пізнання" персонажів [4].

На Німрудському рельєфі бачимо персонажів у ковпаках з куполоподібним завершенням. Творці цієї картини зуміли підкреслити їх особливість: м'якість, об'ємність, властиві уборам, пошитим із хутра або текстиля (Табл.І,1).

Отже, завдяки названим мистецьким творам можемо говорити про дві форми шапок, які носили мешканці Північного Причорномор'я у кіммерійський час. Це припущення підтверджують матеріали з історії костюма більш пізнього (скіфського) періоду.

Археологічні знахідки подають свідчення ще про один вид головних уборів – налобні стрічки. Так, у деяких пам'ятках зафіксовано декоративні фрагменти пов'язок: у Чорногорівському кургані, Високій Могилі – бронзові деталі, а з поховання поблизу с. Єнджа

походить золота смужка з заокругленими, трохи звуженими кінцями, прикрашена геометричним орнаментом [5]. Мабуть, вона була прикріплена на шкіряній або текстильній основі (як, власне, і бронзові вироби) (Табл.ІІІ, 1).

Розглянемо плечовий одяг діючих осіб тих сюжетів, котрі традиційно пов'язують з кіммерійцями. На вазах та саркофазі передано тільки силуети, тому важко визначити: у сорочки чи куртки (тобто, нерозпашні чи розпашні форми вбрання) одягнені стрільці. Але контури одягу лучників (значно розширеної від талії), показаних на понтійській вазі, свідчать або про її розпашний характер, або про своєрідність крою (Табл.І, 2). Останнє мало ймовірно, тому що не відповідає принципам створення рукавного одягу в цей час. Адже різкого розширення від талії можна досягти, якщо застосувати досить складну розробку викройки, а всі матеріали з історії костюма свідчать, що давні строї вирізняються простотою виготовлення: вона виключала потребу у шаблонах, тобто викройках (до речі, спеціалісти майже одноставно вважають, що їх почали використовувати тільки у часи середньовіччя). Таким чином, маємо підстави стверджувати, що персонажі, зображені у вказаних сценах носять куртки.

Одяг Німрудських кінних лучників відображено більш детально, хоча не все можна прочитати однозначно (адже треба брати до уваги своєрідність кам'яного тла, на якому створено картину, крім того, зважати на якість відтворення у публікаціях). Вершники одягнені в довгі куртки з досить глибоким запахом, підперезані широким поясом, зав'язаним на спині: це добре видно на одному з воїнів (Табл.І, 1). На інших фрагментах Німрудського рельєфа представлено ассирійців, костюми котрих відрізняються від розглянутих і загальним виглядом, і окремими елементами. Так, ассирійські воїни носили "кушаки", схожі на кіммерійські, але їх закріплювали вузеньким ремінцем чи шнурком зверху широкого пояса [6] (Табл.І, 3).

Про вбрання чоловічої частини кіммерійської спільноти можна також довідатися, аналізуючи кам'яні скульптурні зображення. На деяких статуях підкреслені характерні риси наплічного одягу. Найбільш яскраво це відтворено на стелі з кургану Птичата Могила (с.Белоградєц Варненського округу в Болгарії) [7]. На всіх скульптурах горизонтальними заглибленими лініями обов'язково виділено пояс [8]. Згадана вище пам'ятка з Птичатої Могили демонструє широкий кушак і застібку (Табл.ІІ, 1), а на статуї з кургану поблизу с. Цілинне (біля м. Джанкоя в Криму) бачимо не тільки пряжку, але й конструктивні деталі: на закінченнях прилаштовані кістяні чи металеві накладки (мабуть, для зміцнення виробу)[9] (Табл.ІІ, 2). Суттєве доповнення до цих відомостей ми одержали

завдяки археологічним матеріалам. Так, у похованні поблизу с. Велика Олександрівка (Херсонська обл.) знайдено кістяну пряжку, а в могилі поблизу с. Суворово (Одеська обл.) – великий бронзовий конусоподібний предмет, який, скоріш за все, використовували для оформлення закінчень ременя. Схожі наконечники поясів походять з території поширення ананьїнської культури [10] (Табл. II, 3, 4).

Пізніше (у скіфський час) жителі Північного Причорномор'я, як засвідчують численні джерела, носили куртки, що мали різний вигляд. Є підстави припустити, що ця форма народилася значно раніше, а її появу викликали природно-кліматичні умови, практична необхідність. Таке вбрання, мабуть, мали не тільки степовики – кочовики: зручність, простота виготовлення, забезпечили одержав життя і в середовищі, де вона виникла, і в інокультурних спільнотах. Етносоціальні відмінності, як правило, створювали деталі.

Інший важливий компонент костюма – штани. Зображення, що є у нашому розпорядженні, демонструють вузькі (такі, що облягають ноги) та більш широкі – шаровари: вони м'яко звисають на взуття.

Художник, котрий працював над достовірним змалюванням образів Німрудського рельєфа, передав особливості чобіт вершників. Цей тип взуття був поширений серед населення Європи, мабуть, ще з енеоліту. Чоботи розрізняються висотою, кроєм, оформленням. Персонажі композиції Німрудського рельєфа взуті у невисокі чобітки з чітко окресленим задником (Табл. I, 1). Цю конструктивну деталь можна пояснити пошуками давніх майстрів способів виготовлення, котрі забезпечували б міцність, зручність. Оскільки в той час ще не використовували жорсткі прокладки, закаблуки, підвищення для п'яти робили за допомогою декількох шарів повсті чи шкіри. Щоб закріпити це місце (п'яту), додатково пришивали спеціально викроєну деталь.

Чоловічий костюм прикрашали гаптуванням, аплікаціями, використовували знімні декоративні засоби. Археологічні знахідки довели, що деякі типи ювелірних виробів у чоловіків та жінок були однаковими. Наприклад, сережки. Особливий інтерес викликають підвіски, що одержали назву “цвяхоподібні”. Вони виготовлені з товстого стрижня, закрученого в напівспіраль. Завершенням виробу є грибо чи цвяхоподібна шапінка на одному кінці (інший – загострений). Форма прикраси диктує своєрідність її закріплення, скоріш за все, у волоссі: мабуть, оздобу вплітали в коси (Табл. III, 3, 4, 5).

Про походження таких сережок дослідники висловлюють різні думки. Так, О.І. Тереножкін припускав, що їх прототипами були вироби, поширені в Сибіру (в районі річки Обь) [13]. Пізніше вчений писав про необхідність накопичення матеріалів для обґрунтування різних версій виникнення прикрас.

Заслужують на увагу припущення Н.Бокій та Г.Горбул про те, що корені цвяхоподібних сережок слід шукати серед виробів епохи бронзи Північного Кавказа [14].

В.Корпусова та В.Білозер вбачають у абрисі прикрас зображення закручених баранячих рогів. Вони обійшли питання походження форми, але відмітили її символічне навантаження [15].

Отже, проблему витоків, семантики цвяхоподібних сережок слід ще детально вивчати і це справа майбутнього.

Наші спостереження показали, що вони належали чоловікам з чорногорівських племен. Можливо, їх вважали знаками приналежності до певного етносу.

Значну роль у створенні цілісного костюмного комплексу відігравали нагрудні прикраси. До найбільш помітних належать гривни. Вирізняється знахідка з кургану поблизу с. Вільшани (Черкаська обл.), виготовлена з золотого стрижня, прямокутного в перетині. Простота форми спонукала майстрів до пошуків декоративних ефектів: заготовка виробу була перекручена в нагрітому стані. (Табл.ІІІ,2). Дослідники вважають цю прикрасу імпортом із Задунайських земель (16). На Суботівському городищі виявлено сліди виробництва гривен: формочки для відливання. Тобто, цей вид оздоб – властивий кіммерійцям. Вони вважали нашійні обручі знаками виділеності, соціальної переваги.

Серед наручних прикрас особливо привертають увагу пластинчасті браслети з рельєфними візерунками на поверхні (Табл.ІV,1). Техніка їх виконання – лиття за восковою моделлю. На Суботівському поселенні, мабуть, існував центр виробництва. О.І. Тереножкін вважав, що такі браслети були характерними прикрасами населення чорноліської культури [17].

Кіммерійці носили також спіралеподібні чи пружинні браслети (Табл.ІV, 2). На відміну від пластинчастих, вони були широко розповсюджені в Європі, головним чином, серед племен лужицької культури.

Отже, підсумуємо наведене вище. Пам'ятки образотворчого мистецтва, археологічні знахідки – все це дає підстави для відтворення декількох варіантів чоловічих костюмів. (Рис.1, 2). На малюнках – ілюстраціях до статті - відображені компоненти вбрання: головні убори, наплічний одяг (рукавний – куртки та безрукавний) і поясний (штани), взуття, а також деталі (пояси) і прикраси. На наш погляд, ці реконструкції враховують основні особливості убрання, продиктовані вимогами кліматичних умов, військових походів, характером господарської діяльності.

1. Давня історія України у двох книгах. - Т.І - К., 1994 - с.94
Адаменко Д., Назарчук В. Лицарі Степу.//Військо України -1997 – № 3-4 -38-39
2. Ильинская В.А. Изображения скифов времени переднеазиатских походов// Древности Степной Скифии. -К., 1982 -С.38-47
3. Скорий С. Кіммерійці//Koczoownicy Ukrainy: Katalog wystawy -Katowize - 1996 - S.31 - 48, rys.1 - 6.
Зазначимо, що деякі дослідники ставлять знак питання після етноніма "кіммерійці", коли мова йде про зображення. Ми також підходимо до їхнього аналізу із застереженнями. Адже легендарні кіммерійці не були єдиним етносом. Далекі, могутні військові походи, мабуть, були набігами чи міграціями різних племен кочовників. Вони "втягували" в себе і великі етнічні спільноти, і окреми військові загони. Наприклад, відомо, що трери – фракійське плем"я брали участь у розгромі малоазійських держав. Їхній цар Кобос діяв у союзі з кіммерійським царем Лігдамісом. Але стрижнем цих подій був народ, який носив ім"я кіммерійців – і в давньогрецькій літературі, і, мабуть, в образотворчому мистецтві його пов"язують з населенням Північного Причорномор"я.
3. Sulimirski T. Scythian atiquies in Western Asia. - Artibus Asiae, 1954, vol.17, pp. 289-293.
4. Скорий С. Указ. соч., rys.1 - 5.
5. Тереножкин А.И. Киммерийцы. - К. - 1976 - С. 165
6. Gamber O. Waffe und Rustung Eurasiens. Fruhzzeit und Antike. -Klinkhardt & Birmann -Braunschweig - 1978 - S.188, Abb. 187
- 7.Тереножкин А.И., с.34, 120, рис.73
- 8.Тереножкин О.І.Кіммерійські стели//Археологія -1978 - № 27 - Рис.1,2,4-6
- 9.Корпусова В.Н., Белозор В.П. Могила киммерийского воина у Джанкоя, в Крыму// Советская археология -1980 -№3 -С.241-243, рис.5-7
- 10.Кубышев А.И., Полин С.В., Черняков И.Т. Погребение раннежелезного века на Ингульце//Советская археология -1985 -№4 -С.146, рис.12-13
11. Тереножкин А.И. Указ. соч., с.63, рис.32, с.180, рис.95
12. Клочко Л.С. Скифская обувь//Российская археология - 1992-1-С.26-33
13. Тереножкин А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. -К. – 1961 –С.202, рис.113, 13, 14, 30, 31.
14. Бокий Н.М., Горбул Г.П. Могила киммерийского всадника у села Чечелиевка Кировоградской области // Советская археология -1985 -№4 -С.226, рис.2
15. Корпусова В.Н., Белозор В.П. Могила киммерийского воина у Джанкоя, в Крыму// Советская археология -1980 -№3 -С.240, рис.4
- 16.Скорый С.А.Киммерийцы в Украинской Лесостепи. - К. – 1999 -С.41
17. Тереножкин А.И., 1976, с. 86, рис.51.